

storu Sjeverozapadne Bosne (265.-279.), Popis osoba osumnjičenih za ratne zločine (281.-317.), Popis žrtava (319.-379.), Svjedočenja (381.-402.).

U središnjem dijelu mnogobrojni su podatci o srpskim zločinima, podatci o uništavanju sakralnih i drugih kulturnih objekata, poimenični popisi počinitelja ratnih zločina, poimenični popisi žrtava i potresni iskazi svjedoka.

U poglavlju Popis žrtava izneseni su abecednim slijedom osnovni raspoloživi podatci o žrtvama. Popis je nepotpun i obuhvatio je 1 773 žrtve (706 žrtava je s područja Bosanske Posavine i 1 067 s područja Sjeverozapadne Bosne) u razdoblju od 1991. do 1995. godine.

Popisi (nepotpuni) osumnjičenih za ratne zločine, donose poznate podatke o počiniteljima zločina, mjestu, vremenu i načinu na koji je zločin učinjen. Za ratne zločine izneseni su podatci za 1 109 osoba.

Najpotresniji i najslikovitiji dio knjige su iskazi (Svjedočenja. Iskazi žrtava - svjedoka i očevidaca - i počinitelja o stradanju Hrvata i Muslimana tijekom svesrpske agresije).

Mnogobrojni slikovni prilogi (zemljovid, fotografije, preslike dokumenata) tablice, grafikoni i sl. vrlo dobro prate i upotpunjavaju tekst.

Na kraju je Kazalo osobnih imena (475.-497.), popis korištenih izvora i literature (499.-500.) i Kazalo sadržaja (501.-502.), što sve omogućava bolje i lakše korištenje knjige.

Vladimir Geiger

Srpski zločini nad Hrvatima i Muslimanima u Bosanskoj Posavini i Sjeverozapadnoj Bosni 1991. - 1995., uredio Ante MILINOVIĆ, Zagreb, Orašje, Mostar, Sarajevo 1999., str. 502

Centri za prikupljanje dokumentacije u Zagrebu, Sarajevu, Mostaru i Orašju sustavno i kontinuirano prikupljaju i obrađuju dokumentaciju o zločinima koji su se dogodili nakon srpske agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991. godine. Rezultati tih istraživanja i višegodišnjega rada djelomice su već objavljeni (Skupina autora: *Dossier - Zločini muslimanskih postrojbi nad Hrvatima u BiH 1992. - 1994.*, Mostar 1999.).

Krajem prošle (1999.) godine izašla je knjiga naslovljena *Srpski zločini nad Hrvatima i Muslimanima u Bosanskoj Posavini i Sjeverozapadnoj Bosni*. Glavni urednik knjige je mr. Ante Milinović. Nakladnici knjige su: Savez zajednica udruga Hrvata izbjeglica i povratnika Sjeverozapadne Bosne i Bosanske Posavine - Zagreb, Orašje; Centar za istraživanje i dokumentaciju Mostar; Centar za dokumentaciju o Domovinskom ratu, Zagreb, Sarajevo, Mostar, Orašje i Hrvatski informativni centar Zagreb. Recenzenti knjige su dr. Marko Babić, mr. Zdravko Dizdar i dr. Dragutin Pavličević.

Na početku knjige nalaze se izvodi iz recenzija, Predgovor, sažeci za Bosansku Posavinu i Sjeverozapadnu Bosnu na hrvatskom i engleskom jeziku. Knjigu čine tri glavna dijela: Bosanska Posavina, str. 19-203, Sjeverozapadna Bosna, str. 207.-402. i Prilozi, str. 405.-473.

U prvom dijelu - *Bosanska Posavina*, nalazi se nekoliko cjelina, poglavlja: Zemljopisni položaj, reljef i klima; Povijesni prikaz; Pučanstvo - statistički osvrt; Pregled događanja na području Bosanske Posavine (prikazan kronološki unutar pojedinih općina). Slijedi poglavlje Uništavanje sakralnih objekata i drugih zdanja Rimokatoličke crkve na prostoru

Bosanske Posavine. Pregled je po dekanatima i popraćen je nizom slika crkava. Slijedi poglavlje Popis osoba osumnjičenih za ratne zločine, zatim Popis žrtava i Svjedočenja.

Drugi dio - *Sjeverozapadna Bosna* - razdijeljen je na poglavlja kao i prvi dio, a poglavlja su na isti način i naslovljena.

U trećem dijelu nalaze se prilozi za prvo i drugo poglavlje.

Na kraju se nalazi izbor korištene literature, kazalo osobnih imena.

Srpski i srbijanski političari, publicisti, štoviše i pojedini znanstvenici, sustavno i uporno su kroz niz desetljeća, posebice od vremena Vuka Karadžića, preko Ilije Garašanina, Stevana Moljevića i niza drugih, do Memoranduma SANU, razrađivali brojne načine kako hrvatske povijesne prostore, na koje su raznorodne pravoslavne etničke grupe došle s Turcima i nakon turskih osvajanja, zatim, nakon stvaranja Jugoslavije te posebice nakon rata 1945. godine, pretvoriti u srpske. Povijesna činjenica da srpsko pravoslavlje na hrvatskim povijesnim prostorima Bosne i Hercegovine te Hrvatske nije autohtono, nego započinje s Turcima i njihovim osvajanjima, nije bila u suglasju s velikosrpskim željama i planovima. *Načertanijskim* planovima (1844.) značajno su pomogle političke prilike nakon 1918. sve do 1990. godine. Tako je Božidar Petranović zastupao (1867.) tezu da su *bosanski krstjani* u srednjem vijeku bili pravoslavni. Svetislav Davidović, u svom djelu *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini* (1931.), u prvom djelu knjige prikazuje razdoblje od 960. do 1463. godine, a to razdoblje u Bosni činjenično nije ni postojalo za Srpsku pravoslavnu crkvu. Slično su zastupali dr. Rajko Veselinović, dr. Vaso Glušac i dr. Posebice je zanimljiv po svojoj neozbiljnosti najstariji službeni *Šematizam Pravoslavne mitropolije i arhidijeceze Dabro-bosanske za godinu 1882.* Đorđa Nikolajevića, u kojem se brojne crkve i manastiri lukavo datiraju u *doba Nemanjića* ili se pripisuju nekim *vladaocima srpskim*, tj. da su nastale u razdoblju prije turskih osvajanja.

Prema tome, zločini koji su se dogodili u srpskoosvajačkom ratu u Bosni i Hercegovini 1991. –1995. godine, a posebice zločini u Bosanskoj Posavini i Sjeverozapadnoj Bosni, bili su dugo planirani. Srpska agresija imala je nakanu Hrvate i Muslimane iz sjeverne Bosne potpuno iskorijeniti. Stoga su pristupili brisanju svih hrvatskih i muslimanskih kulturnih, vjerskih i drugih etničkih obilježja, a posebice su na udaru bile crkve i džamije. Srpski zločini genocida, kulturocida, ekocida i memoricida su nedvojbeni. Budući da se u knjizi donosi popis izvršitelja, tj. osumnjičenih srpskih zločinaca s kratkim opisom njihovih djela, popis i kratki podaci o Hrvatima i Muslimanima kao žrtvama, kako poginulim, tako i preživjelim, te izbor iskaza svjedoka i očevidaca o srpskim zločinima, ova knjiga ima golemu dokumentarnu i neprocjenjivu političku vrijednost. Prema tome, tematika je iznimno važna i aktualna.

Metodološki pristup primijenjen u knjizi je višeslojan. Dijelovi knjige, posebice, povijesni osvrti, pisani su znanstvenom metodologijom, iako napomene i literatura uglavnom nisu navedeni, ostali dijelovi, posebice demografski pregledi, pregledi političkih događaja, razaranja sakralnih objekata, popisi osumnjičenih osoba za ratne zločine, popisi žrtava te svjedočenja preživjelih zatočenika, žrtava srpskih zločina, nastali su tijekom višegodišnjih terenskih istraživanja i njihov ukupan rezultat ima svoje specifično znanstveno obilježje, posebice za političke znanosti, sociologiju i suvremenu povijest. Prema tome, knjiga je izvorno djelo pisano *ad hoc* prilagodenom metodologijom.

O srpskim zločinima u Bosanskoj Posavini i Sjeverozapadnoj Bosni već postoji prilično brojna literatura koja je tek djelomice navedena na kraju knjige. U usporedbi s objavljenim knjigama, ova se knjiga odlikuje svojom dokumentarnošću o srpskim zločinima na prostoru sjeverne Bosne, a time se, u manjem ili većem stupnju, i razlikuje od dosadašnje literature.

Uvodna poglavlja rukopisa su sažeta i dostatna da se čitatelj uvede u prostor i vrijeme, posebice da se shvati da zločini nisu slučajni nego dugoročno planirani na više načina (publicistički, politički, diplomatski). Svi tekstovi su čitljivi, lako shvatljivi (bez političkog

i diplomatskog okolišanja), a iskazi svjedoka su dramatični i potresni. Osim toga, pojedina tekstualna poglavlja prate brojni slikovni prilozii, posebice sakralnih objekata na kojima se upozorava na oštećenja od srpskih granatiranja, njihovo potpuno razaranje, dio sakralnih objekata fotodokumentiran je prije i poslije njihova razaranja (npr. Vidovice). Držim ozbiljnijim propustom što nisu navedeni autori fotografija ili knjige iz kojih su fotografije preuzete. Povijesni prikaz Bosanske Posavine i Sjeverozapadne Bosne, kao i pregled političkih događaja, nisu ujednačeni, ali u cjelini uzevši, ne remete u većem stupnju cjelinu teksta kao takvog.

Poglavlja: *Zemljopisni položaj, reljef i klima, povijesni prikaz, Pučanstvo - statistički pokazatelji* Bosanske Posavine i Sjeverozapadne Bosne, mogu se držati uvodnim poglavljima za bolje razumijevanje političkih događaja te izvršenih zločina nakon 1991. godine.

U (sažetim) zemljopisnim i povijesnim osvrtima određuje se prostor istraživanja tj. kraj se smještava na neki način u prostor i vrijeme. Narodnosni statistički podaci pružaju demografsku sliku od 1971. do 1991. godine po općinama na temelju službenih državnih popisa za osam posavskih općina te sjeverni dio dobojske općine. Uvršten je i mali dio srebrničke općine (župa Špionica). Iz dobojske općine uvršteno je četrnaest naselja s 14.072 stanovnika. Na žalost, moram primijetiti da se u javnost izlazilo s različitim statističkim podacima o Bosanskoj Posavini, a to samo stoga što su postojali različiti pristupi granicama toga kraja. Najveću štetu učinio je Posavini Vladimir Žerjavić, svojim člankom u zagrebačkom *Vjesniku*, (27. siječnja 1996., str. 15.). Žerjavić je krenuo, prema mojoj prosudbi, s pogrešnog stajališta da je potrebno u danom političkom trenutku umanjiti broj posavskih Hrvata, posebice u odnosu na Muslimane i Srbe. I tako je ponudio javnosti da je u Posavini 1991. godine bilo ukupno 463.646 stanovnika, od toga: 146.041 Muslimana; 142.024 Hrvata; 140.273 Srba; 24.864 Jugoslavena te 10.444 ostalih.

Uredništvo se u ovoj knjizi izdiglo iznad političkih prekrajanja granica te su točno odredili granice Bosanske Posavine, a pri tome su se uglavnom držali granica crkvenih posavskih dekanata. Na tako određenom prostoru bilo je 1991. godine 369.508 stanovnika, od toga Hrvata 136.118, Muslimana 104.420, Srba 99.967 i ostalih 29.003. Postotak u ukupnom pučanstvu pojedinih naroda prema ovim podacima bio je: 36,8 posto Hrvata; 28,3 posto Muslimana; 27,1 posto Srba i 7,8 posto ostalih.

Demografska slika u Sjeverozapadnoj Bosni bila je 1991. godine drukčija. Od ukupno 674.289 stanovnika Hrvata je bilo samo 63.906 tj. 9,5 posto, Muslimana 165.011 ili 22,4 posto, a Srba 384.210 ili 57 posto i 61.162 ostalih ili 9,1 posto, skoro koliko i Hrvata. Kako je došlo do ovakve demografske slike u tom kraju tumači se u povijesnom prikazu.

Nakon demografske slike slijede poglavlja o političkim događajima gdje se kronološkim slijedom prikazuju stradanja Hrvata i Muslimana.

U poglavljima o razaranju sakralnih objekata nalazi se velik broj slika župnih i filijalnih crkava te kapela, a u tekstualnom dijelu daju se podaci o tim sakralnim zdanjima, koja su ili potpuno razorena ili teže oštećena.

U *Popisima osumnjičenih za ratne zločine* daju se abecednim slijedom osnovni raspoloživi podaci: ime i prezime, nadimak, starost, spol, zanimanje i odakle je osumnjičeni. Sažeto se upozorava na počinjeni zločin, na mjesto i vrijeme, opisuju se i način kako je to učinjeno. Iako ovi popisi nisu potpuni, ni konačni, oni i kao takvi dokumentiraju kako je velik broj sinova srpskog naroda okrvavio ruke zločinom nad drugim ljudima. Za neke osumnjičene podaci su skoro potpuni, a za neke će se morati još prikupljati dokumentacija. Među osumnjičenima ima dosta domaćih Srba, ali također i onih koji su došli iz Srbije da bi od tuđih naselja i tuđih povijesnih prostora stvarali **veliku Srbiju**.

U *Popisima žrtava* nalaze se Hrvati i Muslimani, abecednim slijedom. Popis, uglavnom, sadrži ime i prezime žrtve, narodnost, spol, godinu rođenja, mjesto, datum i način kako je žrtva ubijena. Kod većine žrtava je oznaka - civil, a gdje je to izostavljeno, iz konteksta se naslućuje da je riječ o civilnoj žrtvi. Popis je obuhvatio žrtve u razdoblju od 1992. do

1995. godine. Ni ovdje uz žrtve nisu stavljeni redni brojevi, međutim, mučnim pretvaranjem žrtava u brojeve, došlo se do 706 žrtava samo u Bosanskoj Posavini, ali popis nije koначan. Štoviše broj žrtava je znatno veći, ali ovdje su žrtve navedene poimenice, a drugdje su se, u tiskanim knjigama ili tekstovima u periodičnim publikacijama, uglavnom iznosile samo brojke koje se kreću do 3.500 žrtava.

U Sjeverozapadnoj Bosni, prema državnom popisu 1991., Srbi su bili u većini: 384.210 ili 57,0 posto te prema takvom demografskom odnosu Srbi nikako nisu mogli biti ugroženi od ostalih naroda, no unatoč tome, Srbi su protjerali ili raselili oko 55.000 Hrvata i oko 145.000 Muslimana. Jedva je opstalo tek oko 6.500 Hrvata, što znači jedna biskupija svedena je na jednu veću župu. Držim da će se banjolučka biskupija teško, a možda i nikada, demografski oporaviti te će posljedice biti gore nego za Bečkoga rata, kada su brojne župe nestale i nikada više nisu zaživjele. Ovi statistički podaci govore o planiranom iskorjenjivanju onih koji su povijesno imali primat na taj kraj. Razorene su brojne crkve, kapele, samostani, crkvene zgrade, šestorica svećenika i jedna časna sestra su ubijeni ili su preminuli od posljedica mučenja. Za dvojicu otetih svećenika nije poznato što se s njima dogodilo, ali može se pretpostavljati da su ubijeni.

Na kraju se nalaze duži ili kraći iskazi preživjelih žrtava i očevidaca, kako Hrvata, tako i Muslimana. U svjedočenjima se nalaze iskazi o srpskim oružanim napadima na hrvatska i muslimanska naselja. Spominju se imena i prezimena poginulih Hrvata i Muslimana tijekom srpske agresije. Opisuju se sva brutalnost Srba nad zatočenicima, Hrvatima i Muslimanima, daju se imena i prezimena ubijenih u srpskim logorima, ali također imena i prezimena, nadimci i opisi odgovornih za događaje na terenu i logorima, za zločine nad zarobljenicima. Sudionici u zločinima nad Hrvatima i Muslimanima bili su također i domaći Srbi. Čija se imena i prezimena navode u iskazima. Jedan svjedok svjedoči: "Domaći srpski živalj je podržavao agresora i njegovu politiku".

Tu je i iskaz kako je Srbin iz Obudovca odgrizao uho Atifu Kapetanoviću. Ima više svjedočenja o mučenjima u srpskim logorima: Batkoviću, Bijeljini, Bosanskom Šameu, Brčkom, Crkvinu te logorima u Sjeverozapadnoj Bosni: *Trnopolju, Omarskoj, Keratermu, Manjači*.

Swjedoci svjedoče o silovanjima, a navode se i imena silovatelja. Tako jedna svjedočkinja iskazuje: «Sva tragika nas silovanih žena u Bosanskoj Posavini povećana je i samom činjenicom da su nam to radili naši znanci, ponekad čak i školske kolege, pa čak i dojučerašnji prijatelji.» Oni koji su nam pomagali bili su kao «kap vode u moru srpskog ludila».

Ovdje predstavljena svjedočenja su prvorazredno vrela za istraživanja strahota i posljedica srpskih zločina te su istodobno dokaz da su zločini iskorjenjivanja Hrvata i Muslimana planirani i sustavno izvršavani.

Ova knjiga je dokument srpskog zločina nad Posavljacima i Posavljju, nad Hrvatima i Muslimanima u Sjeverozapadnoj Bosni. Iako je američki diplomat Richard Holbrooke bio izviješten o srpskim zločinima nad Hrvatima, kao većinskom narodu u Bosanskoj Posavini, on je predložio zemljovid u Daytonu prema kojemu je cijela Posavina trebala biti *američka Republika Srpska*. Ništa bolji od Holbrookea nisu bili ni diplomati država članica Kontaktnih skupine. Stoga, ova knjiga mora naći put do američkih i međunarodnih središta moći i odlučivanja, kao i do američkih te europskih poreznih obveznika, koji financiraju utopije svojih političara i diplomata, ali i do europskoga javnog mnijenja.

Prema do sada naznačenome, očito je da je riječ o iznimno dobro pripremljenoj knjizi koja ponajprije ima dokumentarno obilježje. Ta knjiga će zacijelo utjecati na pisanje povijesti o srpskoosvajачkom ratu hrvatskih povijesnih i etničkih prostora u Bosni i Hercegovini. Knjigu će vjerojatno analizirati i oni politički činitelji i moćnici koji su već i do sada politički utjecali na donošenje sudbonskih političkih odluka za budućnost hrvatskoga naroda na bosanskohercegovačkim prostorima. Na žalost, političari međunarodne zajednice prečesto su donosili pogrešne i politički štetne odluke za budućnost hrvatskoga naroda.

Međunarodna zajednica je činjenično legalizirala srpske zločine u Hrvatskoj i BiH, a time je istodobno i amnestirala brojne izvršitelje zločina. Treba znati da će ova i ovakva knjiga biti mnogima nepoželjna, ona će biti činjenično optužnica, ne samo osumnjičenih Srba, nego i međunarodnih moćnika za udio u srpskim zločinima jer zločine nisu spriječili, niti su zločince kaznili. Međunarodni sud u Haagu izgubio je kredibilitet i ne zavrjeduje da se o njemu ovdje opširnije govori.

Knjiga *Srpski zločini nad Hrvatima i Muslimanima u Bosanskoj Posavini i Sjeverozapadnoj Bosni 1991.-1995.*, svojom metodologijom, izvornošću, tematikom i fotodokumentacijom predstavlja cjelovit pregled političkih događaja i počinjenih srpskih zločina na području Bosanske Posavine i Sjeverozapadne Bosne. Povijesni osvrti dokazuju da je sjeverna Bosna hrvatski etnički i povijesni prostor na kojemu su nakon turske okupacije nastale etničke promjene naseljavanjem pravoslavnih etničkih skupina te islamizacijom autohtonoga stanovništva. Suvremena demografska statistika dokazuje da su u Posavini Hrvati bili većinsko stanovništvo i prije srpske agresije 1992. godine. U knjizi je pouzdano dokazana planirana agresija i zločin nad Hrvatima i Muslimanima. Razaranja sakralnih objekata: erkava, samostana, župnih kuća, grobalja, džamija, i uopće kulturne baštine, pouzdani su dokaz srpskih zločina kulturocida i memoricida. Nepotpuni popisi civilnih žrtava te izbor iz svjedočenja preživjelih zatočenika srpskih logora pouzdano dokazuju srpski zločin genocida imenima i prezimenima osumnjičenih izvršitelja ratnih zločina. Goleme srpske zločine ne može se ukoričiti u tomve knjiga niti staviti na kilometrima duge videozapise. Stoga je ova knjiga, iako formatom i brojem stranica velika i debela, nužno nepotpuna i manjkava, tek bljedi i krnji prikaz strašne i nezamislive stvarnosti, ali je i kao takva knjiga dokument o počinjenim neopisivim strahotama i srpskim zločinima nad Hrvatima i Muslimanima u Bosanskoj Posavini i Sjeverozapadnoj Bosni.

I da tragedija bude veća, međunarodna zajednica je u Daytonu nagradila Srbe za počinjene zločine stvaranjem daytonske, tj. američke, srpske države na polovici bosanskohercegovačkog prostora, a drugu polovicu ostavila je žrtvama, Hrvatima i Muslimanima. Žrtva je kažnjena, a zločin je nagrađen. Stoga je ova knjiga i pouzdani dokaz moralne i političke izgubljenosti nekih vodećih političara međunarodne zajednice na kraju drugog tisućljeća kršćanske civilizacije, dokaz da se suvremenost vratila u pogansko doba rimskih arena, kada se uživalo u proljevanju krvi i smrti kršćanskih mučenika te pljeskalo krvoločnim životinjama zbog komadanja i proždiranja živih bespomoćnih ljudi bačenih pred izgladnjele divlje zvijeri.

Marko Babić

Mladen MEDAR, *Sedam stoljeća sajmovanja na području Bjelovarsko-bilogorske županije. Presjek kroz povijest sajмова i izložbi stoke*, Bjelovar 1999., izd. Bjelovarskog sajma d.o.o. i Gradskog muzeja Bjelovar, str. 1.-87.

Prigodom Međunarodnog stočarskog i gospodarskog sajma u Bjelovaru već se sedmu godinu izdaje katalog. U 1998. u katalogu je objavljen kratak pregled sajmovi, a ove je godine uz katalog objavljena posebna monografija koja istovremeno obilježava i 50-obljetnicu postojanja Gradskog muzeja u Bjelovaru.

Monografija je sastavljena iz četiri osnovna poglavlja.

U poglavlju pod nazivom "Srednjovjekovni korijeni" obrađuju se sajmovi od 13. do 15. stoljeća. Već u 13. stoljeću Čazmanski kaptol je dobio od biskupa Stjepana II. polovicu sajmovine u Novoj Čazmi. Poznati su sajmovi u nekim mjestima i prije postanka Bjelovara, a osobito je u 16. stoljeću bilo poznato trgovište Gudovac te naselje Rovišće gdje je raskrižje cesta.